

Utstøping av
aluminiums-
blokker ved
aluminiumverket
i 1958.

JOSTEIN LORÅS

Aluminiumverket i Mosjøen rundt 1960

Rekruttering og møter med industrikulturen

Aluminiumverket i Mosjøen, Vefsn kommune, stod klart til produksjon i januar 1958. Da var det meste av utstyr, bygninger og annet materiale kommet på plass. Anleggstida var under to år og verket var reist på rekordtid. Mange strømmet til fra omlandet for å søke arbeid og på det meste var omlag 900 personer ansatt. Artikkelen tar for seg sosial og geografisk rekruttering til verket og omhandler også ansattes møter med industrialismen som produksjonsform. I noen tilfeller blir forhold ved verket i Mosjøen sammenlignet med verket på Sunndalsøra, som også begynte produksjon av aluminium i 1950-åra. Enkelte paralleller trekkes også til Jernverket i Mo i Rana.

Et sentralt tema i artikkelen er arbeidernes spesifikke økonomiske og sosiale bakgrunn og hva dette innebar for verket og arbeidermiljøet. Hvilke typiske trekk kjennetegnet oppvekst og heimeforhold? Hvilken tidligere yrkeskarriere hadde arbeiderne og hvilke erfaringer bestod den av? Var erfaringene stort sett homogene eller mer sammensatte og hvordan framstår dette relatert til andre undersøkelser fra samme periode? Hvordan ble møtene med industrikulturen for den enkelte arbeider? Slike og andre spørsmål blir vesentlige for å kunne karakterisere verksarbeiderne, siden kunnskap om rekrutteringen til tungindustrien på Helgeland er liten. Særlig gjelder dette forhold som omhandler arbeidernes erfaringer og bakgrunn på individnivå.¹

Industrialisering

Den første store industrialiseringa på Helgeland var i siste halvdel av 1800-tallet, med bergverk og skogsdrift. Det såkalte «Engelskbruket»,² kjøpte opp store skogeiendommer på innlandet i 1865. Utenlandsk kapital fikk også kontroll med store malmforekomster. På innlandet førte dette til en langt mer omfattende pengeøkonomi enn tidligere.³ Men gruve- og skogsdrift fra denne første industrifasen var for en stor del forsvunnet da mellomkrigstida ble innledet. Bureisning og nyrydding ble viktige tilpasningsformer og Nordland ble det fylket i landet som opplevde denne veksten størst. Av den grunn ble det særlig aktuelt med skifte av forsørging i den lange vekstperioden etter andre verdenskrig, som ga et mer permanent tilbud om lønnet arbeid enn den første gruve- og anleggsvirksomheten.

Ennå i 1950 bodde ca 80 prosent av innbyggerne i Nord-Norge på landsbygda og nesten halvparten var oppgitt til å være fiskere eller bønder, mot fjerdeparten i landet som helhet.⁴ I 1949 fantes i landsdelen omlag 45000 bruk over 2 daa og mer enn 85 prosent av brukene var mellom 2 og 50 daa.⁵ Innpå 3/4 av landsdelens innbyggere må fremdeles ha vært knyttet til småbruket som arbeids- og forsørgingsbase og oppvekstarena. Mange øy-, fjord- og innlandssamfunn var dessuten

ensidig bygd opp rundt primærnæringene. Derfor fantes ingen homogen arbeidsstyrke i regionen som var øvd til å mestre industrialismens mange ulike krav i 1950-åra. Fram til da hadde det kun vært sporadisk og svak industriell kontinuitet fra de første anleggene i siste halvdel av 1800-tallet.

I tida etter krigen ble det hevdet fra sentralt politisk hold at Nord-Norge var ulønnsomt og at yrkeskombinasjonene var en tilpasningsform som ikke lenger hadde livets rett.

I tida etter krigen ble det hevdet fra sentralt politisk hold at Nord-Norge var ulønnsomt og at yrkeskombinasjonene var en tilpasningsform som ikke lenger hadde livets rett. Til det forestående utbyggingsarbeidet trengtes derfor en overordnet økonomisk plan, og fremfor alt lå nøkkelen til vekst i industriering. Samtidig ønsket de politiske myndigheter en kraftig reduksjon av de minste brukene og fiskebåtene. Resultatet ble

at den offisielle politikken med Nord-Norgeplanen som ledetråd gikk inn for en storstilt satsing på industrien, og effektive stimuleringstiltak ble satt i verk.⁶ Tusenvis av nye arbeidsplasser ble skapt i forbindelse med kraftutbygging, vegbygging, jernverk, koksverk og aluminiumverk i de første par tiåra etter krigen. På nasjonalt nivå var denne veksten i sum naturligvis enda større. Tilgangen på lønnet arbeid var derfor ekstremt god, og stort sett var det mangel på arbeidskraft.⁷ Subsidiert vannkraft fra regionale utbygginger ble levert. For å kunne igangsette produksjonen ved aluminiumverket i Mosjøen, var kraftleveranser fra Røssåga-utbygginga nødvendig. Krafta kom i rute, så vidt det var, takket være en forsert oppdemming av Røsvatnet, landets nest største innsjø. I tillegg

I tida etter krigen ble det hevdet fra sentralt politisk hold at Nord-Norge var ulønnsomt og at yrkeskombinasjonene var en tilpasningsform som ikke lenger hadde livets rett.

kunne store skattefrie summer avsettes for private i forbindelse med næringsetablering. Dette nøt også Elektrokjemisk godt av, som var aluminiumverkets eiere i Mosjøen. Daværende handelsminister Erik Brofoss sørget for dette ved selv å gripe inn, både for å gi gunstige skatteordninger og kraftpriser.⁸

Etableringen av aluminiumproduksjon i Mosjøen var den største enkeltstående investeringen Elektrokjemisk hadde gjort noen gang og selskapet kunne skilte med verdens ledende smelteteknologi.⁹ Derfor var forventningene store til verket. Ringvirkninger til mindre industri, økt skatteinngang og hundrevis av nye arbeidsplasser var ettertraktede goder for lokalsamfunnet. Skeptikere hevdet likevel at fluorutslipp ville ødelegge skogen og skade landbruket, og viste til aluminiumverkernes forurensning i Årdal og på Sunndalsøra.¹⁰

Intervjumaterialet

Det eksisterer få publikasjoner som omhandler aluminiumverkets historie i Mosjøen, og særlig om arbeidernes økonomiske og sosiale bakgrunn. Verkets historie er riktignok skrevet, men tilfredsstillende ikke historiefaglige krav.¹¹ For å tydeliggjøre ansattes egne erfaringer blir minner et viktig kildegrunnlag i denne artikkelen, basert på intervjuer av ansatte gjort av forfatteren i perioden 1989-90. En begrensning ved materialet

Arbeidet med aluminiumverket i Mosjøen ble satt i gang i 1956. Landskapet mot fjorden endret karakter der det skulle ryddes plass til store fabrikkhaller.

er at det omfatter utelukkende ansatte som ble igjen ved verket og ikke de som dro videre.

Intervjuene og annet minnemateriale bidrar med detaljer og nyanser som ellers ikke er mulig å oppdrive, siden det handler om menneskers handlinger og erfaringer.¹² De kan også kaste nytt lys over allerede kjent viten.¹³ Uten en slik metodisk tilnærming er det som oftest umulig å avdekke forhold rundt tidligere yrkesvalg og begrunnelser for dette eller erfaringer fra møter med ulike typer arbeid. Gjennom folks fortellinger fra sine liv vil vi kunne forstå det samfunn de var del av, slik Edvard Bull gikk i spissen for gjennom sin innsamling av arbeiderminner allerede i 1950-åra.¹⁴

Intervjuene fra aluminiumverket i Mosjøen kan best karakteriseres som temaorienterte livsløpintervju. Her ble arbeidslivet grundigst undersøkt. Særlig viktig har det vært å få med individets sosialisering i barn og ungdomstid, det første lønnsarbeidet, yrkeskarriere i voksen alder og ulike erfaringer fra arbeidslivet. Dette var også retningsgivende for strukturen av spørrelistene, som ble utarbeidet i forkant av intervjuene.

I alt ble 40 intervju gjort av daværende og tidligere arbeidere ved aluminiumverket. Av dem var 25 pensjonister på intervjudtidspunktet. Informanter ble innledningsvis valgt ut på bakgrunn av personalavdelingen og fagforeningens forslag. I neste omgang ble nye navn foreslått av allerede intervjuede personer. Hovedkriteriet for de aller fleste var at de hadde vært ansatt siden oppstarten i 1958. Alle intervjuene ble tatt opp på bånd. Mesteparten ble transkribert i regi av Vefsn museum og korrekturlest av forfatteren.

Intervjuer kan brukes på flere måter. Sitater kan på den ene sida tjene som faktiske illustrasjoner, men også tolkes som levninger fra fortellernes liv.¹⁵ Det innebærer at beretningene kan forstås som mytologiseringer av fortida, siden de ofte inneholder kulturelle koder som uttrykker mening og sammenheng i informantens liv. I artikkelen er målet ikke å slutte fra et visst antall intervjuer til «sikre» betraktninger, men å presentere typiske eksempler på møter med ulike former for arbeidsliv. Et helt sentralt spørsmål er likevel hvordan en kan få informantene til å snakke troverdig. Det avgjørende for påliteligheten vil da være hva det spørres etter. Minner knyttet til arbeid er nettopp slike opplysninger som huskes relativt godt.¹⁶

Geografisk rekruttering

Som nevnt ble 40 arbeidere intervjuet og alle hadde en lang yrkeskarriere bak seg ved verket. Intervjuopplysningene viser at omtrent like mange informanter kom fra nærområdene Vefsn og Drevja kommuner, som fra kystdistriktet på Helgeland. Dette avspeiler i hovedtrekk den

geografiske bakgrunnen for arbeidere ved verket de første åra etter oppstart. Helgelendinger fra innlandet ser ut til å ha utgjort kun en liten andel av arbeidsstokken, noe som kan tyde på at de blant annet foretrakk skogsarbeid og andre tradisjonelle yrker fremfor arbeid ved aluminiumverket, eller at de reiste til annen industri som for eksempel Jernverket i Mo i Rana eller begynte ved sponplatefabrikken Arbor i Hattfjelldal. En del arbeidere kom dessuten fra Lofoten og Salten-distriktet og noen få fra mindre steder sørpå. Alt i alt kan en hevde at de fleste ser ut til å ha kommet fra Nordland fylke. Dette ser ut til å stemme godt overens med rekrutteringen til Jernverket i Mo i Rana, som startet produksjonen i 1955, hvor tendensen viser at hoveddelen av innflytterne var nordfra.¹⁷ Mot slutten av 1960-tallet er cirka 80 prosent av de ansatte ved Jernverket oppgitt med fødested i Nordland.¹⁸ Etter alt å dømme er dette bildet også representativt for den geografiske rekrutteringen til aluminiumverket i dette tiåret. Målet i Nord-Norgeplanen var 10 000 nye lønnsarbeidere, mens kun 5000 ble rekruttert.¹⁹ Særskilte virkemidler tok direkte sikte på å bygge ned lønnsomheten i primærnæringene. Det skulle satses på de enhetene som allerede var store og arbeidskrafta måtte overføres til mer produktive økonomiske sektorer.²⁰ Tungindustrien på Helgeland må derfor ha rekruttert et stort antall mennesker fra sysselsetting i jordbruk og fiske.

Oppvekst og heimeforhold

Det som kjennetegner den sosiale bakgrunnen for verksarbeiderne som begynte rundt 1960, er først og fremst de store søskenflokkene, utbredt grad av barnarbeid og beskjedne materielle vilkår. Gjennomsnittlig fødselsår for informantene er 1925, noe som tilsier at nesten alle vokste opp i mellomkrigstida. Det innebærer at 1930-åras marginale økonomiske betingelser formet sosialisering og barndom. De aller fleste kom også fra barnerike familier, flere med 10 til 11 søsken i hver familie. I gjennomsnitt var det seks barn i hver husholdning. Søsken ble nesten alltid spredt rundt omkring etter konfirmasjonen og mange reiste sørover. Få fikk en utdanning utover grunnskolen.

I overkant av 30 informanter var oppvokst på småbruk, hvor familieforsørgeren gjerne drev jordbruk og sesongfiskeri, ofte med deltakelse i anleggsarbeid i perioder. Av den grunn var familiens forsørger ofte borte store deler av året, og kone og barn fikk alt ansvar for de daglige gjøremålene på bruket. Kun et mindretall av småbrukene i de tre nordligste fylkene hadde råd til å holde hest.²¹ Fjøsarbeid, onnearbeid og vassbæring var ofte hardt å tåle for mindreårige. For å spe på økonomien heime var mange barn dessuten nødt til å ta annet arbeid, for eksempel gjeting og diverse småjobber på nabogarder. Wilhelm Nordli (født 1925) vokste

opp på et lite småbruk i Nesna hvor faren var anleggsarbeider og ellers drev fiske. Han beretter:

Det var jo bare moderen som var heime i lag med oss, så vi måtte jo delta i slåttarbeid, og når våren kom og det vart lite på for, så måtte vi på tangfjæra i lag med ho. Og bære vatten i lag med ho, og likens med brensel, vi bruka jo torv i den tiden, så om våren det var jo å stå på torvhaugen da og hjelpes til. Det var ikke så lett et arbeid alltid å trille ut den å torvvlompen utover på plassene. Så vi arbeidde tungt både moderen og vi ungene, vi hjalp nå det vi greide, også hadde vi da skolen. Ja, som det var med meg når jeg vart så pass, så var jeg om vårene og satte potet hos folk og likens om høstene og tok opp, var mye med på tresking og sånn på Levang. Nei, vi hadde jo ikke så mye for dag, men det som vi fikk, det var jo heimen som fikk det. Litt fikk vi jo selv, men vi måtte jo hjelpes til da.

Intervjuet viser eksempler på barnearbeid som var typisk i småbrukermiljø i 1930-åra. Det allsidige, praktiske arbeidet knyttet til småbrukets eksistens var i sentrum for all virksomhet. Opplæring i dette arbeidet foregikk gjennom utøvelse i lag med voksne eller eldre søsken. Barna lærte ferdigheter først og fremst gjennom deltagelse og imitasjon, og ikke gjennom formalisert undervisning. «Man lærde sig snarare an lærdes».²² Dette var langt på veg en ureflektert innlæring av arbeidskunnskaper. Denne utrustningen la grunnlaget for å mestre ulike typer arbeid og forsørging fram til det permanente lønnsarbeidet og ansettelse ved aluminiumverket.

Etter avsluttet grunnskole og overstått konfirmasjon ble en regnet som fullbefaren forsørger. De færreste fortsatte skolegangen, men gikk i stedet ut i lønna arbeid. Av informantene gikk innpå halvparten ut i lønnsarbeid i mellomkrigstida, resten under krigen og i den første tida etter krigens slutt. For omtrent halvparten av informantene ble fisket eller gårdsarbeid det første møte med lønnet arbeid og noen var også i Lofoten som nykonfirmerte. Alt i alt viser dette variasjon av erfaringer og stor grad av evne til å utføre praktisk, ufaglært arbeid. Erfaringene fra barneåra disponerte mennene til lignende arbeid i voksen alder, slik at de fleste var i stand til å ta på seg mange typer forefallende arbeid i tida før de ble verksarbeidere i 1958.

Yrkeskarriere før verket

Arbeiderne vi intervjuet var i gjennomsnitt 33 år da de begynte ved bedriften. De fleste var allerede da familieforsørgere. Det innebar at de hadde en relativt lang yrkeskarriere bak seg før de ble ansatt. Karrieren

bestod av flere slags yrker. Godt og vel en tredel hadde arbeidet på gard, mens noe i underkant av en tredel hadde vært i tømmerkogen. Omtrent halvparten av informantene var en eller flere ganger i fiskebåten og hadde prøvd alt fra et beskjedent fjordfiske til flere sesonger på Lofoten. Tre intervjuede, med tilhørighet i typiske fiskeriområder, hadde drevet fiske hele tida før de ble verksarbeidere. Det viser at få av verksarbeiderne, vel og merke av de som ble værende, kom rett fra fiskebåten og inn i verkshallene. Det peker mot at fiskerbonden, som i hovedsak ikke hadde arbeidserfaringer annet enn fra livet på havet og bruket, var i mindretall i verkets først fase. Likevel kan de ha utgjort et betydelig antall i begynnelsen, men de aller fleste må ha forsvunnet undervegs. Eventuelt nye som kom til må også ha sluttet.

En av dem som sluttet i fisket var Eilif Pettersen (født 1936) i Flakstad i Lofoten. Han flyttet til Mosjøen i 1958 for å begynne på aluminiumverket. Pettersen forteller om spenningsmomentet i fiskeryrket og om et varierende inntektsgrunnlag:

Spenninga med sesongen, du for på sesong, du visste ikke, du kunne tjene store penger og det kunne bli bare helt elendig. Jeg opplevde i 1954, da opplevde jeg at vi hadde 8000 kroner på to måneder. Vi var søkkrike! Men i 1955, da om høsten, da hadde vi 2000 kroner, også mistet vi en masse bruk og hadde uvær og gærnskap, det var med livet som innsats. Der har du de rake motsetningene, det svingte.

Sjøl om fisket ga usikre inntekter og var meget hardt arbeid, var det likevel mange positive sider ved yrket. I sjarkfisket var en sin egen herre og en behøvde heller ikke å gå så nøye etter klokka. En arbeidet dessuten i et sunt og friskt miljø, og kunne ta fri og være heime på den fineste sommertida og i årets høytider.

Kun tre av informantene hadde aldri arbeidet innen primærnæringer på noe tidspunkt i yrkeskarrieren. Det betyr at de hadde internalisert lønnsarbeidets premisser mer rendyrket enn de som vekslet forsørging mellom tradisjonelle næringer og ulike anlegg. Ikke langt fra halvparten hadde enten arbeidet på jernbane eller ved kraftanlegg, i hovedsak som sesongarbeidere.²³ Flere forsøkte seg dessuten i bygningsfaget, og noen var til sjøs og innom jernverkstomta på Mo. Ellers var blant annet muring, kvalfangst, transport og arbeid på veg, sag og i steinbrudd andre utprøvde jobber.²⁴ En god del hadde derfor en viss industriell erfaring, som senere kom til anvendelse i verkshallene, selv om svært få kan sies å ha vært erfarne industriarbeidere da de begynte. Ikke minst fikk dette konsekvenser for sosialiseringen til livet som industriarbeider, som omfattet den kulturelle omstillingen til en uvant måte å forsørge seg på.

Noen hadde allerede vært i lønnet arbeid i 25-30 år før de ble ansatt, mens andre bare i underkant av 10. I gjennomsnitt var yrkesbakgrunnen nærmere 20 år for dem vi intervjuet. De pensjonerte informantene ser ut til å ha prøvd flere yrker enn de som fortsatt var i jobb på intervju-tidspunktet. Ett felles trekk var at tidligere arbeidslivserfaringer i stor grad var manuelt betinget, men at mange også hadde en viss innsikt i industriell produksjon. For å begrepsfeste summen av erfaringer og spennvidden av kunnskap folk besatte, kan begrepet vant-mannkunnskap være illustrerende.²⁵ Vant-mannen forløste det nye på en effektiv måte som gjorde han til mester i sin kultur. Basisen i dette var et nedarvet spekter av innsikt og kunnskap som omdefinerte de nye arbeidsbetingelsene til fordeler i stedet for tap av kontroll. Dette gjaldt også nyervervet teknologi, som for eksempel ulike maskiner og annen mekanisering av arbeidet. Gjennom improvisasjon ble impulsene trans-

Lossing av aluminiumbarrer ved aluminiumverket i 1958.

formert til individuell bruksverdi. Vant-mannen var åpen for nye ideer og mottakelig for endringer i produksjonsvilkårene, noe som kvalifiserte småbrukere og fiskere til også å fylle rollen som for eksempel snekker, rørlegger og traktorkjører. Den fleksible egenskapen, evnen til å skifte mellom ulike typer forsørging og til å takle stadige utfordringer av teknisk og praktisk art, utrustet han senere også til lettere å kunne mestre arbeidet i verkshallene.

Et annet felles trekk ved tidligere arbeidslivserfaringer var mobiliteten, det vil si at en flyttet på seg for å være tilgjengelig på et stort arbeidsmarked til enhver tid. Som ufaglærte var de sårbare for svingninger på arbeidsmarkedet, og mange var helt og holdent avhengige av de inntektene sesongarbeidet i primærnæringene og det tilfeldige lønnsarbeidet ga. Derfor kunne det bli et stadig bytte av jobber. Tida var imidlertid inne for en endring i dette mønsteret, dels av sentrale politiske årsaker, dels av folks egne ønsker om et skifte i levevegen. Den spede velstandsutviklinga i 1950-åra, i retning av et stadig større pengehushold i heimene og en tilsvarende reduksjon av det gamle selvhusholdet, orienterte folk mot de jobbene som gav størst fortjeneste.

Behovet for fast arbeid

Mange av de kommende verksarbeiderne var allerede gift og etablert med familie i god tid før verket ble en realitet. Usikkerheten var påtakelig uansett hvilke yrker en tidligere hadde hatt og prøvd. Anleggslivet splittet familien, og i det lange løp kunne pendlingen bli en personlig belastning. Brakkene var lite lydtette, og skiftarbeidere kom og gikk til alle døgnets tider. Det var lite ro å få, og med flere arbeidere på rommet ble privatlivet begrenset. Men også fiskeryrket skilte familien fra hverandre store deler av året. Eilif Pettersen var en av dem som la stor vekt på nettopp dette da han ville bort fra fiske og over i annet arbeid:

En annen ting med det der fisket, det var jo det at du måtte våre borte ifra heimen, du kunne ikke fare heim hver kveld. Du for oppover til Finnmarka, så var du borte i to måneder, og da var det å stå på. Og det var likeens i Lofoten, når du drev fiske i Lofoten så var det faktisk ikke avsatt noe tid til det du skulle gjøre heime. Så om du startet en heim, så jeg det virkelig ulikt. [...] Og når du på toppen av det hele skulle få lite igjen for det, så fant jeg ut at det måtte være bedre å ha ei fast lønn, du hadde et fast arbeid, og du visste hva du gikk til.

Slik resonnererte ikke bare denne informantene, men de aller fleste av dem som ville skifte leveveg og bli verksarbeidere. Harald Danielsen (født

1929) fra Vefsn opplevde det på samme måten. Han hadde arbeidet på saga hos Nes Bruk siden femtenårsalderen, og mente tida var moden for en annen jobb i 1956, da oppbygginga av verket kom i gang. Før aluminiumverket var Nes Bruk det eneste industriforetaket av en viss størrelse som fantes i Vefsn-regionen. Danielsen beretter om situasjonen ved Nes Bruk:

Vi hadde jo problemer nå vi jobba der ute. Vi hadde jo starta familie da, og arbeidssituasjonen der var sånn at så snart det var snø i fjellene, så fikk vi beskjed om at fra i morgen er dere heime. Hvis vi spurte når vi skulle komme tilbake, så var det alltid det samme, det var når forholdene tillater det. Det var jo usikkerheten, det var det at en aldri oppnådde å ha jobb om vinteren, du måtte være hjemme hver eneste vinter.

Men av de 11 åra Harald Danielsen jobbet der, var det bare et eneste år han fikk ansettelse på årsbasis. Derfor kunne saga på Nes Bruk i liten grad være en arbeidsplass å satse på for yngre familiefolk. Mange unge forsvant da også i en håndvending når andre muligheter forelå.

Sesongarbeid eller et omflakkende yrkesliv med skifte av jobber skapte problemer for de som hadde stiftet familie. For dem var behovet for en fast og sikker arbeidsplass et savn. Bak dette igjen lå ønsket om

en høyere inntekt, atskillig mer enn hva de sesongbetonte virksomhetene kunne bidra med. Her skimter vi altså de viktigste forventningene til verket som arbeidsplass.

Alt i alt kan vi konstatere at de kommende verksarbeiderne hadde en variert og sammensatt yrkespraksis, men så godt som ingen hadde prøvd å framstille aluminium, og i det hele tatt visste de svært lite eller ingenting om det. Sammenlignet med situasjonen ved Sunndal Verk i den første fasen etter oppstarten gir det dette et noe annet bilde.²⁶ Der kan det virke som forholdsvis flere kom fra allerede etablerte industrimiljøer på Vestlandet, men ved verket i Mosjøen var de aller fleste uten erfaring fra tungindustri. Det innebar at de hadde andre

forutsetninger ved oppstarten enn de som var vant til prosessindustri og industrialismens krav til disiplin, punktlighet og underkastelse. Men mange søkte seg til anlegget under oppbygginga av verket, og fikk på den måten gradvis kjennskap til begreper, utstyr og teknologi. Dette gjaldt bortimot halvparten av dem vi intervjuet. Dette kunne lette forståelsen av prosess og produksjon når verket senere startet opp. Uansett visste de fleste lite om hva de egentlig bega seg inn i når verksporten ble lukket bak dem.²⁷ Denne usikkerheten var den første verksdirektøren ved Jernverket også opptatt av. Han stilte spørsmål om arbeiderne ville

Alt i alt kan vi konstatere at de kommende verksarbeiderne hadde en variert og sammensatt yrkespraksis, men så godt som ingen hadde prøvd å framstille aluminium.

kunne møte hverdagens krav om disiplin, effektivitet og lønnsomhet, selv om de hadde vært flinke og lærevillige under oppstarten.²⁸ Det viser at det hersket tvil om de ansattes evne og vilje til å kunne utvikle seg til rutinerne industriarbeidere. Denne tvilen var i stor grad fundert i arbeidernes sosiale og økonomiske bakgrunn og deres tidligere arbeidslivserfaringer, som i stor grad synes å ha vært nokså like for Jernverket og aluminiumverket i Mosjøen.

Imidlertid var ikke dette en ny problemstilling i møter med industrikapitalismens krav til disiplinering. Fra industrialiseringens første fase hadde «fiskerbonderacen» avstedkommet bekymringer hos ledelsen, siden de ikke arbeidet tett og jevnt nok for å tilfredsstille kravene til effektivitet.²⁹

Ansettelse ved verket

Som nevnt var en god del av informantene i arbeid hos en av de mange entreprenørene under oppbygginga av verket og gikk direkte over til produksjonen. For de fleste var det lett å få seg jobb ved verket i denne første fasen. Verket utvidet stadig produksjonen, og gjennomstrømmingen av ansatte tilsa også at behovet for nye arbeidere hele tida var der.

Selv om en tredjedel av alle verkets pensjonister var fra kystkommuner, er inntrykket at få av dem ble rekruttert til funksjonærstillinger sammenlignet med ansatte fra Vefsn. Stedets egne ser ut til å ha kunnet tiltre formannsjobbene i en betraktelig større grad. Særlig kan det virke som tidligere statsansatte ble rekruttert som formenn den første tida og da var de lokale nettverkene av stor betydning. Personalsjefen håndplukket folk på grunnlag av kjennskap til enkeltpersoner og deres sosiale og praktiske bakgrunn.³⁰ I så fall kan det bety at ansatte fra kystområdene, som populært ble kalt «øyværing» i Mosjøen, ikke hadde de samme avansemuligheter som sine arbeidskamerater fra Vefsn-regionen.³¹

Ledere var rekruttert lokalt, mens arbeidere kom dels fra omlandet, dels fra øyene i kystområdene. Arbeidsstyrken ble dermed delt sosialt og geografisk, hvor også maktforholdet fulgte samme mønster. På den ene sida fantes en arbeiderklasse satt sammen av mennesker i stor grad rekruttert fra primærnæringene, og med liten industrierfaring, mens de nærmeste overordnede var vante lønnsarbeidere med bakgrunn i statlige bedrifter. Her lå det utvilsomt en kime til kulturelle motsetninger. Det kan derfor synes som det foregikk en sortering av arbeidssøkende ut fra geografisk og erfaringsmessig bakgrunn, slik også rekrutteringen til Jernverket i Mo i Rana synes å ha vært.³² Hvor utbredt var egentlig oppfatningen om at verket først og fremst skulle gi arbeid til stedets egne? Var det kun enkelte funksjonærer som hadde et slikt utgangspunkt, eller var det en mer rådende oppfatning? Vi vil imidlertid ikke gi

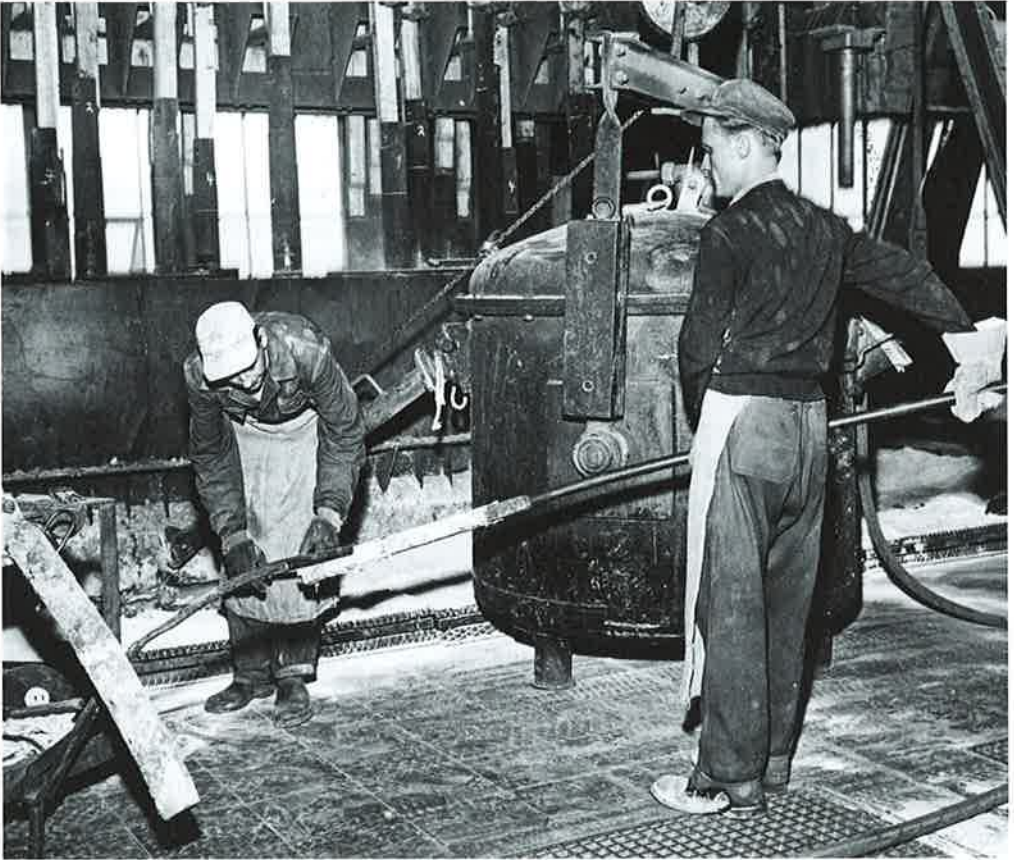
oss ut på spekulasjoner om dette, men konstaterer at spørsmålet har aktualitet.

Arbeid og opplæring

Av de 40 arbeiderne vi intervjuet, arbeidet de fleste i elektrolyse eller i støperi. Resten var knyttet til renseanlegg, mekanisk verksted, ovnsverksted, transportavdeling og massefabrikk. Arbeidet i elektrolysen ble regnet for å være mest krevende, siden en måtte tåle ekstreme temperaturer og store mengder gass, røyk og sot fra smelteovnene under framstillingen av aluminium. Det skjer ved elektrolyse i åpne ovner på grunnlag av råstoffet aluminiumoksid.

For ovnspasserne var blusstaking en del av de daglige rutinene. Blusset var ei glassaktig, tykk hinne som ble dannet under den strømførende anoden, og dette måtte fjernes for å holde produksjonen ved like og strømforbruket nede. Pass av ovnene krevde punktlighet, årvåkenhet og evne til samhandling. Det fremheves av en formann som var med helt fra starten av, at arbeidere utviste stor evne til å hjelpe hverandre de første åra om en av dem fikk uventede problemer, for eksempel om en smelteovn sprang lekk og en akutt situasjon oppstod.³³ Holdningen var at arbeidet var et felles anliggende og ingen skulle derfor overlates til seg selv. Dette kan være et kulturelt trekk som tilflyttende hadde med seg fra fiskerbåten, hvor en alltid måtte løse oppgavene sammen. Men det kan også være et element som i vid forstand hørte det manuelle arbeidet til, som blant annet var arvet fra anleggenes organisering av arbeidet. Automatiseringen av arbeidsprosessen var ennå ikke kommet merkbart langt ved verket og de gamle måtene å samhandle på, gjaldt fortsatt. Folk var fremdeles kollektivistisk innstilt og det kunne avhjelpe situasjoner for den enkelte som stod fast i utførelsen av arbeidet.

Som nevnt, hadde svært få av de verksarbeiderne vi intervjuet kunnskap om aluminiumframstilling før de begynte. Dette var representativt for hele arbeidsstyrken den første tida. I en slik situasjon ble behovet for en grundig opplæring og instruksjon desto mer påtrengende for de nyankomne, siden arbeidet også var risikofyllt. Noen håndplukkede ansatte ble av den grunn sendt til en kortere opplæring i Sveits og Tyskland. De fleste av dem avanserte nokså raskt til formenn og andre lederstillinger, og fra denne posisjonen skulle de viderebringe kunnskap til folk på golvet. Imidlertid skapte denne formidlingen problemer. I stedet for tilgang på detaljert informasjon om selve framstillinga, ble nybegynnerne oftest satt direkte inn i produksjonen og skulle gjennom dette tilegne seg rutinene. Særlig gjaldt dette betjeninga av smelteovnene og utstøypinga av metallet. Opplæringa skulle skje på en praktisk måte, og ikke gjennom teoretisk skoling. Dagfinn Hagen (født 1933) fra Rødøy

De aller fleste som søkte arbeid ved aluminiumverket hadde ingen erfaringer fra tungindustrien. Bildet viser tapping av aluminium i 1958.

begynte i 1959, og gikk helkontinuerlig skift i mer enn tretti år på aluminiumverket. Han syntes opplæringa på hallene ikke holdt mål, og lanserer samtidig en mulig forklaring på dette:

Det var jo bare praksis, det var jo ikke noe sånn teori og noe sånt om hvordan det og det virket, det måtte du spørre om, måtte spørre og grave etter. Men selv de som var nå sjefer da, de visste nå ikke noen ting selv heller. Nei, det var veldig lite, og det var nå mange ganger etter jeg hadde vært der en to-tre år, så visste nå jeg mere enn de som hadde vært der i fra början, selv de som hadde vært nede i Tyskland på opplæring. F.eks. sånn som i dag, det jeg har av kjennskap til ovner og produksjon når det gjelder praktisk betydning så var den læra de hadde fått i Tyskland, det var den største vranglære som noen kunne ha fått!

Utsagnet tyder på at overordnede heller ikke visste hvordan det glødende metallet ville oppføre seg under skiftende betingelser. Det måtte isteden erfares, gjerne ved prøving og feiling, slik også opplæringen ved Jernverket i Mo i Rana bar preg av.³⁴ Vant-mannkunnskapen fra tidligere yrkeserfaringer kom derfor godt med under arbeidsprosessen. Improvisasjon, hvor arbeiderne raskt og effektivt måtte løse problemene, ble en kollektiv strategi for å sikre produksjonen. Den allsidige bakgrunnen var et fortrinn for flyten i arbeidet. Og siden de aller fleste var nybegynnere i tungindustri, kunne de også lettere formes enn for eksempel en fagmann sørfra. Imidlertid var neppe bedriftsledelsen klar over arbeidernes operative potensial, slik bedriftsledelsen ved Jernverket heller ikke synes å ha forstått.³⁵

Mye av arbeidet som ble gjort i verkets første fase var fremdeles mindre preget av maskinell utførelse. Langt på veg opererte tilsatte i arbeidslag og redskapene var ofte manuelle, typer som de allerede kjente fra den lange, varierte ufaglærte yrkeskarrieren de hadde vært gjennom før aluminiumverket. Derfor var organiseringen av selve arbeidet gjenkjennelig, selv om arbeidsmiljøet var helt ulikt tidligere erfaringer. Men arbeidet var til tider farlig og nødvendigheten av *ad hoc*-løsninger kunne gå direkte ut over sikkerheten. Særlig var metallsprut en hyppig årsak til skader.

I forbindelse med oppstartinga av elektrolysen i 1958, under den såkalte innbrenninga av smelteovnene, stod tysk ekspertise i spissen for instruksene. Men tyskernes arbeidsdisciplin, basert på plystrefløyter og kommando, var konfliktskappende, og representerte en lederstil som de norske ansatte ikke var fortrolige med. De hadde ervervet sine arbeidslivserfaringer i stor grad fra primærnæringer og sesongbetont forsørging og var derfor ukjent med markerte, hierarkiske relasjoner i arbeidet. Likevel overtok verksledelsen noe av tyskernes måter å lede arbeidet på, eksempelvis bruken av fløyter, som alle formenn fikk utdelt av administrasjonen. Lederstilen var dels en konsekvens av manglende kunnskap om produksjonen, men gjennom kommando- og ordrebruk ville de tvinge nybegynnere til å utføre risikofylte operasjoner, siden smelteprosessen ikke kunne stanses uten store omkostninger. Produksjonen stod i høysetet og sikkerheten kom i andre rekke.³⁶ Utnavn på overordnede, som for eksempel «Hitler», illustrerer arbeidernes oppfatninger.

Verksansatte møtte med andre ord en kultur som var et resultat av industrialismens produksjonsvilkår, hvor hierarkiske og autoritære ledelsesformer dannet grunnlaget for forholdet mellom arbeider og overordnet. Ansatte som hadde bakgrunn fra anlegg mente imidlertid at forholdet mellom ledelse og arbeider var mer egalitært der, noe som kunne føre til at de nektet å adlyde ordrer ved verket. I stedet for å slutte,

Mye av arbeidet som ble gjort i verkets første fase var fremdeles mindre preget av maskinell utførelse.

valgte noen å ta konfliktene fortløpende.³⁷ For å dempe kritikken opererte verksledelsen med såkalte trynetillegg, et personlig lønnstillegg, som fremmet aksepterende og adlydende holdninger til den autoritære strukturen.³⁸ Underkastelse var imidlertid en pris som de fleste måtte betale for å oppnå de godene som det faste lønnarbeidet avstedkom, i likhet med småbrukere og fiskerbønder som ble jernverksarbeidere i Mo i Rana.³⁹

Industriarbeid - en omstilling?

I tillegg til autoritære former for ledelse som hersket ved aluminiumverket, representerte rutinene ved selve industriarbeidet en ny situasjon for mange. Å fylle kravene til en effektiv produksjon innebar en læringsprosess utover de tekniske og praktiske sidene. Overgangen til skiftbasert industriarbeid forutsatte også en kulturell omstilling. Riktignok hadde de aller fleste vært innom en eller annen form for ansettelse i yrkeskarrieren, men en god del av dem hadde likevel ennå rot og tilhørighet i det tradisjonelle fisker- og småbrukersamfunnet, slik også rekrutteringsmønsteret viser. Formenn hadde et mer overordnet blikk på produksjonen og daglig kontakt med arbeiderne, og en av dem, Magnus Johansen, opplyser: «Det kom jo en masse folk fra øyene, fra Sandnesjøen og utover, fiskere og sånne som kom inn i industrien for første gang.» De tenkte og tedde seg fortsatt som de landsens beboere de var.⁴⁰ Men som industriarbeider kunne en ikke lenger bestemme over tida, siden klokka ble et viktig instrument som alle gjøremålene var organisert rundt. Viktor Johansen, født 1936 i Vefsn, gikk rett fra flere års fiskeri og til industriarbeid, og beretter:

Å begynne å gå etter klokka, det syns jeg jo var veldig hardt til å begynne med. Du vet, når du drev fiske sånn så var det jo mer sesongbetont, og det kunne jo være hardt mens det sto på, selvfølgelig. Men så kunne du jo ha lange perioder du hadde fritt. Sånn ble det jo ikke når du begynte i industrien. Ja, det var en hard overgang, det var det.

Informanten poengterer forskjeller i måter å organisere arbeidet på. Sesongpreget i fisket framheves, noe som ga lange perioder med fritid. I kontrast til industriarbeidet representerte det overganger som ble opplevd som belastende.

Alle var heller ikke vant til å ha en myndig ledelse over seg, som bestemte arbeidets innhold og utførelse. I eksempelvis fiske var forholdet mellom skipper og ansatte nokså likeverdig, og som regel turde en å synge ut om det var nødvendig. Den amerikanske antropologen

Jonathan Wylie påstår at det skandinaviske kulturelle særtrekket «egalitær individualisme» i første rekke ble utformet i fiskersamfunn, der fellesskapet i visse situasjoner krevde ledere.⁴¹ Skipperen eller høvedsmannens avgjørelser på vegne av mannskapet er eksempel på dette. Men lederskapet var *ad hoc*-betinget og ikke av permanent karakter. Heime var høvedsmannen som regel fisker på lik linje med resten. Båtlagordningen var derfor primært en måte å organisere arbeidet på og var som regel ikke et uttrykk for sosiale ulikheter eller hierarkiske strukturer. Ombord synes forholdet å ha vært gjensidig, sjøl om skipperen alltid bestemte.⁴² Norvald Bechsen (født 1910) fra Vefsn, som deltok på Lofotfisket flere sesonger, beretter om forholdet til skipperen: «Nei, hvis høvedsmannen ikke andøvet riktig godt etter lina så kunne en bli forbannet og rase opp til han, det kunne du jo, da ville du vite hva han sto der og sov etter, at han ikke passet på.» Alt tyder på at det var legitimt at mannskapet blandet seg inn i arbeidet uten at det fikk personlige

For arbeidere med bakgrunn fra fiskeri og annen primærnæring, kunne møtet med fabrikkporten, hallene og bedriftskulturen bli en vanskelig tilpasning.

konsekvenser for vedkommende. Særlig skarp kunne kommunikasjonen bli om mannskapet i stor grad bestod av slekt.

Ved verket måtte ansatte derimot være atskillig mer varsomme i forhold til ledelsen. For de som overhodet ikke hadde drevet noe annet yrke enn fiskeri, var altså overgangen til industrihallene aller minst friksjonsfri. I tillegg til å måtte innstille seg på en total endring av selve arbeidssituasjonen, kom ofte belastningen med å bli rykket vekk fra sitt opprinnelige miljø. Etablerte nettverk smuldret og nye relasjoner måtte bygges i både arbeid og fritid.

For førstegangs industriarbeidere var det mange nye inntrykk i møtet med industrihallene. For noen var følelsen av å være innstengt mest påtrengende. En av dem som opplevde det slik var Magnus Huske, Nesna. Han begynte ved verket i 1958, og ser tilbake:

Nei, når jeg skal si, jeg syntes ikke det var så trivelig å komme innpå her, mørkt og svart og trist å bli innstengt mellom de fire vegger, mot du var vant til og være ute og ha det fritt, kunne se rundt omkring over alt. Så den første tiden så syntes jeg det var trist å være her.

Det er ingen grunn til å betvile at informanten opplevde kontrasten til industriarbeidet som stor. Samtidig uttrykker sitatet en idyllisering av forsørgingen i friluft, som også må ha vært preget av ubehag, med kulde og uvær, risiko til sjøs og usikker inntekt. Informanten beretter sin historie i lys av det identitetstap som flyttingen til Vefsn innebar, som mytologisering av sine tidligere erfaringer. Det gir sammenheng og mening i livsfortellingen og formidler hvilke idealer som var viktige for informanten.

Den frihet som fantes i såkalte sjøsysselsatte yrker måtte nødvendigvis skrumpe kraftig inn under tilværelsen som industriarbeider. I tillegg forsvant den regelmessige kontakten med naturen. Enten en hadde arbeidet med fiske, skog- eller jordbruk, foregikk dette i nær kontakt med natur og arbeidet måtte legges opp etter årstidenes skiftninger. For de som var oppvokst i maritime miljø kunne for eksempel savnet av et yrende fugleliv være påtrengende. Roald Thoresen, født 1930 i Herøy, betoner sin bakgrunn fra ei øy langt ut i havet og framhever møtet med innlandsnaturen som veldig forskjellig:

Det var en hel overgang det der, for jeg vet jo det at vi hadde nærkontakt med fuglene, vi arbeidet med ærfugl, for eksempel bygde vi hus til den og den kom år etter år. Vi hadde 150 stykker og bygde hus av stein og la tang inni.

For familien var salg av egg og dun ei sidenæring, som krevde stadig tilstedeværelse for å beskytte og legge til rette for fuglene. Å ta farvel med en livsform nært knyttet til naturgrunnet og lokale kunnskaps-system kunne samtidig innebære å gi avkall på en del av sin identitet. De tidlige erfaringene fra arbeid og forsørging fikk også følger for framtidige valg, siden de påvirket hva en fikk lyst til å arbeide med og hva en faktisk senere var skikket til i det voksne livet. Opplæringen i småbruk og fiske kan derfor ha lagt sterke kulturelle føringer på bestemte yrkesvalg. Når gutter i fiskermiljø på Helgeland til vanlig bodde heime hele oppveksten, ofte til gifteferdig alder, kan de også ha blitt relativt sterkt knyttet til tradisjonen og den lokale kulturen.⁴³ Det kan ha hatt bestemte følger for holdninger til møter med industrialismen som produksjonsform.

Julius Hagen, født 1918 i Vevelstad, begynte ved verket i 1960 og hadde drevet kombinasjonen fiske/småbruk på heimplassen i mange år. Om overgangen til industriarbeidet beretter han:

Ja, det må jeg jo si at det var en stor overgang, det var jo noe helt annet enn jeg hadde vært med på før. Og jeg var jo ikke akkurat så fortrolig med det den første tida, for jeg syntes at når det var vår, så tenkte jeg nå på det jeg skulle ha gjort heime med våronna. Og å gå innpå de der støvete industrihallene, jeg sto og så av og til ut gjennom vinduene bort på fjorden når det var stille og fint vær. Jeg kan ikke si annet enn at jeg syntes at det der skulle jeg ikke ha gitt meg ut på. Men det ble nå en vane det og, når jeg hadde arbeidet der ei tid så var det jo helt i orden.

Dragningen mot heimbygda og tidligere måter å forsørge seg på var rimelig nok sterkest i begynnelsen. Arbeidere med vant-mannkunnskap fra tradisjonelle yrker fant seg ikke til rette uten videre, men måtte ha flere år med tilpasning. Vant-mannkunnskapen kunne derfor bare et stykke på veg løse spenninger som møtet med det nye arbeidet avstedkom. Dette var i hovedsak forhold knyttet til praktiske og tekniske oppgaver. De kulturelle aspektene derimot, særlig knyttet til identitet og selvforståelse, var ikke mulig å mestre uten tidkrevende tilpasninger.

Men ikke bare selve arbeidet skapte problemer. I enda større grad for enkelte gjorde kanskje omstillingen til et bypreget levesett det, slik sosiologiske undersøkelser avdekket på 1950-tallet i Mo i Rana etter at Jernverket var kommet i drift.⁴⁴ Slett ikke alle innflyttere kom til å føle seg som vefsnings, selv om de ble boende flere tiår i området. Mange holdt ved like en høstingskultur, at en brukte fritida til å utnytte naturen gjennom jakt, fiske, bærsanking og friluftsliv, slik arbeidere i stor grad også gjorde ved Jernverket.⁴⁵ Selv om dette peker mot kontinuitet fra

Mange av de ansatte ved aluminiumverket valgte å bosette seg i Mosjøen med sine familier. Innbyggertallet økte, og i 1961 var det et yrende liv i bybildet.

tida som småbruker eller fisker, er likevel den kulturelle betydningen forskjellig. For industriansatte innebar friluftslivet en kjærkommen avkobling fra rutinepregede operasjoner, mens for småbrukere og fiskere var arbeidet utendørs uomgjengelig og selve grunnpilaren i forsørgingen.

Korttidsansatte

På tampen av 1961 opplyste verkets ledelse i bedriftsavisen at antall arbeidere var 512, men at 161 var skiftet ut i løpet av året, det vil si om lag 31,5 prosent av arbeidstokken. Samtidig opplyses det: «Arbeidsstyrken har tross alt vært mer stabil i år enn tidligere».⁴⁶ Det viser at gjennomtrekken må ha vært enda større helt i begynnelsen av driften.

Ved Sunndal verk, som startet produksjonen i 1954, var turnover på mer enn 50 prosent det første året. Årsrapporten forklarer dette med at mange kom fra såkalte frie yrker og at de hadde vansker med å tilpasse seg fabrikkens regime.⁴⁷ I Årdal sluttet flertallet av de som begynte i 1950-åra før seks måneder var gått.⁴⁸ Vi kan derfor anta at gjennomstrømmingen var omtrent den samme i startfasen ved verket i Mosjøen, siden arbeidernes sosiale og økonomiske bakgrunn synes å ha vært nokså lik. I tillegg var produksjonsvilkårene, slik som teknologi, organisering av arbeidet, miljøbelastninger etc. i stor grad sammenlignbare.

Gjennomstrømmingen av arbeidere var størst inne på elektrolyseavdelinga hvor aluminiumen ble produsert. Mange sa opp etter kort tid og figurerte nærmest som gjestebesøkende.⁴⁹ Først og fremst var det arbeidsmiljøet nyankomne reagerte på. På elektrolysen var opplevelsen av en kolossal varme, røyk og gass, støv og sot, larm og en ubehagelig stank, en formidabel påkjønning. Verneutstyr fantes i liten grad og det som eksisterte ble nesten ikke anvendt. Av enkelte ble tilstanden sammenlignet med å være i «helvetes forgård».⁵⁰ Forholdene inne på støperiet og verkstedene ble dog av en del oppfattet som noe bedre, og her var det helst gass, støv og kuldetrekk som forårsaket ubehag. Foruten et belastende arbeidsmiljø kom også rutinene med helkontinuerlig skiftgang, kombinert med risikofylte operasjoner og et for øvrig nokså hardt arbeidspress.

For de mange som kom fra helt andre forhold enn industri og anlegg representerte summen av påkjenninger en årsak til flukt fra aluminiumverket. En del fikk i tillegg akutte helseproblemer. Enkelte ble kun noen timer eller et par dager, mens andre holdt ut kanskje tre - fire uker. Noen kom med båt om morgenen og forsvant igjen samme dag - for godt. Bjarne Knutsen (født 1926) fra Leirfjord begynte på elektrolysen i 1958 samtidig med tre andre og opplyser at kun to av dem ble værende.⁵¹ Den ene forsvant momentant etter førsteinntrykket og formannen lette forgjeves etter ham. Det viser at møtet med arbeidsmiljøet ved verket må ha vært opplevd som svært belastende. En utbredt oppfatning i første del av 1960-åra var at fikk en ikke annet arbeid, så kunne en uansett begynne på aluminiumverket.⁵² Det førte til en vedvarende mangel på arbeidere, som i stor grad var et resultat av den høye gjennomstrømmingen.

Imidlertid kan også den høye gjennomstrømmingen skyldes at andre former for lønnsarbeid var attraktive, for eksempel at en søkte seg til andre bedrifter eller yrker i servicenæringer, eller at folk sluttet for å dra til enda mer urbane og sentrale strøk sør i landet. Det er med andre ord usikkert om de som sluttet, dro tilbake til arbeid og forsørging i fiske og jordbruk. Materialet gir ikke svar på dette, siden de omfatter kun de som ble værende ved verket, og ikke de som sluttet og forsvant.

Av de arbeiderne som ble værende ved verket, og som vi intervjuet, husker mange underlige episoder om folks reaksjoner på møtet med forholdene. Dagfinn Hagen minnes sin første arbeidsdag, og under omvisninga som formannen arrangerte, oppstod følgende situasjon:

Ja, når vi for ned gjennom hall 3, så var det en kar der, en fisker utenfra, jeg vet ikke hva han var, han hadde nå drevet med fiske. Han syntes vi var løyerlig. Og han spurte oss han Solbakken (formannen), hvordan vi så det nå likt det her. Nei, jeg måtte nå si at det så ikke riktig så innbydende ut akkurat. Så spurte han den der karen: Hva sier nå du for noe?». Nei, han begynte å grave i lommene og så fant han seg ei krone. Så sto han og kikket på den der og så sier han: «Ja, jeg skal nå kaste mynt og krone, blir det krone så skal jeg være her, men blir det mynt så forsvinner jeg!». Så heiv han den der opp og tok ho i handa og kikket. «Nei, dere får bare ha det!», sier han. Han for bare rett ut.

Sjølsagt tok ikke alle like lett på jobben, men episoden viser at arbeidere stod i en valgsituasjon. Uvante kunne dra rundt på ulike arbeidsplasser og prøve ut om de ville trives. I tida rundt 1960 og noen år utover var mulighetene på arbeidsmarkedet mange og varierte for ufaglærte. Særlig gjaldt dette for de som var mer flyttbare enn de som allerede var etablert med familie og egen bolig. Flere bransjer gikk meget godt og det var stor etterspørsel etter arbeidskraft. Derfor var arbeidstakere i en offensiv stilling på arbeidsmarkedet. Forholdene ved aluminiumverket i Mosjøen var etter alt å dømme tilstrekkelig dårlige til at folk også kunne finne på å slutte spontant. For prosessindustri som aluminiumproduksjon representerte derimot de kortidsansatte en lei ustabilitet. Det viste seg da også at flere år skulle gå før en solid besetning av arbeidere var sikret. Den høye gjennomtrekken av ansatte over flere år må derfor tilskrives et hierarkisk organisert og risikofyllt preget arbeidsmiljø, som særlig nybegynnere oppfattet som umulig å akseptere.

Arbeidere som hadde betydelig erfaring fra lønnsarbeid, og som hadde vært ansatt i anlegg, jernbane eller verkstedsindustri i en årrekke, kunne lettere akseptere prosessindustriens vilkår. De hadde gradvis blitt innforlivet med andre rutiner enn folk fra småbruk og fiske som kom direkte fra en annen arbeidskultur og som opplevde omstillingen atskillig mer dramatisk. Kravet om å organisere seg i foreninger for å ivareta felles interesser var også uvant for mange. Fiskere og småbrukere hadde operert på et mer individuelt plan og følte ikke samme behov for å melde seg inn i sammenslutninger. Som verksarbeider var derimot kravet om innmeldelse atskillig mer eksplisitt, og Mosjøen Kjemiske Arbeiderforening, stiftet i 1956, ønsket å samle alle

arbeidere under sin fane. Men i begynnelsen skortet det på folk som hadde erfaring fra organisasjonsarbeid, og helkontinuerlig skiftarbeid skapte dessuten problemer for lagånden, siden 25 prosent av arbeidsstyrken stadig var på jobb.⁵³

Avslutning

Foruten den statlige politikken, forankret i Nord-Norgeplanen, innvirket også andre forhold på folks handlingsvalg. Holdningene var i ferd med å endre seg under påvirkning av en optimistisk etterkrigsånd. En akselererende velstandsutvikling førte til at stadig flere ønsket seg bort fra sitt opphav. Å flytte til tettsteder og byer og bosette seg urbant ble oppfattet som framskritt, men som likevel forutsatte andre måter å forsørge seg på enn tradisjonelle yrker og forsørging. Fast arbeid ble et ideal, som mange ønsket å realisere, og som var viktig for at en kunne gifte seg, stifte bo og etablere familie. Hovedproblemet for de som flyttet var derfor garantier for en sikker og permanent arbeidsplass. For Mosjøen og omlandet ble det nettopp aluminiumverket som kom til å fylle denne funksjonen. For å takle møtene med det nye arbeidslivet forutsatte det likevel evne til individuelle omstillinger.

De aller fleste arbeiderne vi intervjuet hadde arbeidslivserfaring fra småbruk og fiske og bar med seg en kultur forskjellig fra industriarbeidet. De var vokst opp med nær tilknytning til primærnæringene. I korthet var problemets kjerne for fiskere og småbrukere å kunne underordne seg en annen arbeidskultur. Å arbeide på hav eller med jord var å fylle en rolle helt forskjellig fra lønnsarbeidets forutsetninger. Det innebar at mange behøvde en sterk motivasjon for å kunne oppfylle sin produktive rolle under andre arbeidsbetingelser, som bl.a. klokkestyrt tid, pyramidalt lederskap og et svært belastende arbeidsmiljø. Særlig var varmen, røyken og støyen årsak til at folk sluttet spontant.

En viktig årsak til de kulturelle forskjellene var at Helgeland tidligere i liten grad hadde vært industrialisert. Småbrukere i regionen var derfor ikke bærere av kollektive erfaringer som uten videre kunne utvikle identitet til industrialismen som livsform. Mange ansatte hadde en lang yrkeskarriere bak seg før de inntok verkshallene og deres sjølbilde var allerede skapt i relasjon til andre yrkeserfaringer. Arbeiderne hadde på ingen måte internalisert de kulturelle sidene ved lønnsarbeidet, siden de hadde en lang og annerledes yrkeskarriere bak seg før de begynte. Vant-mannkunnskapen forløste kun de praktiske og tekniske aspektene ved det nye arbeidet, mens de kulturelle forholdene kunne være uoverstigelige. Derfor ble tilpasningen til livet som industriarbeider tidkrevende på det individuelle planet. For bedriften førte dette til en betydelig gjennomstrømming av arbeidere, som skapte ustabile forhold og uforutsigbarhet

i produksjonen. Mangel på industrierfaring førte også til en svekket oppslutning om fagforeningen i den første fasen, siden den ikke ble betraktet som noe viktig talerør for mange arbeideres interesser.

Noter

- 1 P. Maurseth, Mo i Rana – en bit av fremmed kultur? i Ø. Thomassen og J. Lorås (red.), *Spenningenens land Nord-Norge etter 1945*. Ad Notam 1997:181. Det opplyses at Jernverkets personalarkiv i 1990-åra ble stengt for forskere tilknyttet det såkalte Mo i Rana-prosjektet, ledet av Historisk institutt, NTNU. Inger Bjørnhaug, som skrev *Vi laga stålet. Jernverksklubben 50 år*, 2005, ser heller ikke ut til å ha fått tilgang til bedriftens personalarkiv.
- 2 The North of Europe Land & Mining Co. Ltd.
- 3 K. Jacobsen, *Vefsn bygdebok*, bind 2, *Overgangstid. Vefsnbygdene ca. 1820-1900*. Mosjøen 1975: 215.
- 4 O. Brox, *Hva skjer i Nord-Norge?*, 1966: 9.
- 5 N.O.S. jordbrukstillingen 1949, 1.hefte: 6-7.
- 6 St. meld. nr. 85, Utbyggingsprogrammet for Nord-Norge, 1951.
- 7 Brox 1966: 11.
- 8 E. Andresen og H. O. Frøland, Fra AIAG til ALCOA i Mosjøen, i J. Henden, H.O. Frøland, A. Karlsen (red.), *Globalisering gjennom et århundre. Norsk aluminiumsindustri 1908-2008*, Fagbokforlaget Bergen 2008: 252 ff.
- 9 K. Sogner, *Skaperkraft. Elkem gjennom 100 år 1904-2004*, Messel Forlag AS Oslo 2003: 141.
- 10 P. E. Innvik og J. L. Kamsvåg, *Verket. Sunndal Verks historie gjennom 40 år*, Hydro Aluminium – Sunndal 1993.
- 11 R. Pedersen, *Til Verket. Elkem aluminium Mosjøens historie gjennom 40 år*, Elkem Aluminium Mosjøen 1997. Utgivelsen mangler referanser og noter.
- 12 G. Prins, Oral history, i P. Burke (ed.), *New perspectives on historical writing*, Polity Press 1991: 134.
- 13 A. Portelli, *The death of Luigi Trastulli and other stories. Form and meaning in oral history*, New York 1991: 50.
- 14 E. Bull (red.), Renhårig Slusk (1960), Fra papirindustrien (1953) og Fra sagbruk og høvleri (1955) i Norsk Folkemuseums serie *Arbeidsfolk forteller*.
- 15 J. Lorås: Muntlige kilder – faktuelle eller narrative lese måter?, i *Historisk Tidsskrift*, bind 86, nummer 3, 2007: 433-445.
- 16 Han skriver: «Noe som blir regnet som nokså pålitelig i folks minner, er det de sier om det arbeidet de har levd av». I. Kaldal, *Arbeidets kulturer - hvordan studere dem? Arbejderhistorie* nr. 4, København 1995: 14.
- 17 H. G. Slottemo, *Malm, makel og mennesker. Ranas historie 1890-2005*, Rana historielag 2007: 285.
- 18 Bjørnhaug 2005: 80. Jernverket oppga denne presenten i en egen oversikt i 1968-69.
- 19 S. S. Hansen, Tre forsøg på at planlægge Nord-Norge, hovedoppgave i historie, Universitetet i Tromsø 1993: 93.
- 20 O. Brox, *Nord-Norge. Fra allmenning til koloni*, Universitetsforlaget 1984: 86f.
- 21 Iflg. N.O.S., jordbrukstillingen 1949, 3.hefte:124.
- 22 J. Frykman og O. Löfgren, *Den kultiverade människan*, Lund 1979: 48.
- 23 Det samsvarer til en viss grad med yrkesbakgrunnen for ansatte ved aluminiumverket i Sunndalsøra, hvor svært mange kom fra bygg og anlegg fram til 1960. Da Aukra kraftanlegg ble ferdig, byttet mange arbeidssted til

- verket. Innvik og Kamsvåg 1993: 80.
- 24 Denne varierte erfaringen fra arbeidslivet hadde også de som begynte ved jernverket i Mo i Rana i 1955. A. K. Børresen, Svenneprøven – fra anlegg til drift ved A/S Norsk Jernverk, i Ø. Thomassen og J. Lorås (red.), *Spenningenes land. Nord-Norge etter 1945*, Ad Notam 1997: 157 f.
- 25 V. Rossvær: Mellom tradisjon og modernitet, red. Olaug Lian, StensilsSerie A nr 76, ISV, Universitet i Tromsø 1994: 87.
- 26 Innvik og Kamsvåg 1993: 80.
- 27 En formannaspirant, som nylig var returnert fra opplæring i Tyskland skal angivelig ha uttalt til en nyansatt arbeidsgjeng: «Dere er steine gal som begynner her, dere vet ikke hva dere går i møte!» Intervju med Magnus Elvenes.
- 28 Bjørnhaug 2005: 79.
- 29 Kjeldstadli 1999 viser til Bjørnson 1991, Ø. Bjørnson, *Gruva. Lilabøsamfunnet gjennom 100 år*. Stord 1991; K. Kjeldstadli, Å komme, å bli, å bygge. Industrifolket og industriedene, i E. Fossåskaret og F. Storås; medforfatter M. Byrkjeland, *Ferrefolket ved fjorden*. Bergen 1999: 54.
- 30 Intervju med Magnus Johansen, som selv ble håndplukket daverket startet opp.
- 31 Betegnelsen «øyværing» er klart negativt ladet og arbeidssøkende fra kystområder ble nedvurdert både ved verkets personalavdeling og ved det lokale arbeidskontoret, ifølge intervjuer med Hermod Aanvik fra Sømna og Roald Thoresen, født i Herøy. Ved verkets personalavdeling ble det gjort klart for den ene, at en hørte på dialekten at arbeid ikke kunne fås der, for det var mest for vefsninger. På arbeidskontoret fikk en annen vite, at var han ikke fra Vefsn, så hadde han ikke noe her å gjøre som arbeidssøker. Han skulle bare reise hjem igjen.
- 32 Maurseth 1997: 181.
- 33 Intervju med Magnus Johansen.
- 34 Børresen 1997: 168.
- 35 Bjørnhaug 2005: 64 f.
- 36 Idar Kjærstad begynte i 1958 og ble senere hovedverneombud. Han opplyser at formenn var gjennomgående veldig negative til vernearbeidet og at dette var grunnet i verksledelsens holdninger. Kjærstad mener at de som jobbet hardt og tok sjanser i arbeidet avanserte til formenn. Intervju med Idar Kjærstad.
- 37 Intervju med Hermod Aanvik.
- 38 Kjærstad uttaler at «... hvis du jattet med og var veldig på tå hev overfor avdelingsledelsen, så fikk du deg lønnspålegg. Jeg opplevde jo at samtlige som begynte etter meg gikk forbi meg i lønn.»
- 39 Børresen 1997: 161.
- 40 Han skriver at «fiskeren og gardbrukeren som tar industriarbeid har ikke bare andre arbeidsmuligheter - han er egentlig fisker og gardbruker .....». S. Lysgaard, *Arbeiderkollektivet*, 1985 (1961): 192 f.
- 41 Joensen 1992 viser til Wylie 1989, J. P. Joensen, Fiskernes hav, i Kirsten Hastrup (red.): *Den nordiske verden*, bind 2, 1992: 49.
- 42 Arthur Slotterøy, f. 1928 på Sleneset i Lurøy.
- 43 J. Lorås: Sjølsysselsetting og lønnsarbeid på Helgeland 1900-1950. En kulturanalyse av småbrukarmiljø, doktoravhandling, Det historisk-filosofiske fakultet, NTNU 2002: 74f.
- 44 Slottemo 2007: 359.
- 45 Bjørnhaug 2005: 89.
- 46 *Mosal-nytt*, første årgang, første nummer, 1961. Helgeland museum, VB 1099, *Mosal-nytt* 72 nr.
- 47 Innvik og Kamsvåg 1993:120.
- 48 E. J. Fosso, Industriens barn, i R. P. Amdam, D. Gjestland & A. Hompland (red.), Årdal: Verket og bygda 1947-1997, Det norske samlaget Oslo 1997: 209.

- 49 Magnus Johansen, som var formann helt fra starten av, opplyser at gjennomtrekken var stor til å begynne med og at mye folk var nødvendig i produksjonen på grunn av arbeidets manuelle karakter.
- 50 Intervju med Bjarne Knutsen.
- 51 Samme intervju.
- 52 Intervju med Viktor Johansen.
- 53 *Helgeland Arbeiderblad*, ekstrasnummer – torsdag 10. juli 1958, reportasje: Mosjøen Kjemiske har 200 medlemmer, intervju med blant annet formann i fagforeningen Fridolf Thoresson.